

**ЗА СЪЩНОСТТА НА РАЙОННАТА (ГЕОГРАФСКА) ЕФЕКТИВНОСТ
НА ПРОМИШЛЕНОТО ПРОИЗВОДСТВО**

Нено Димов

Повишаването на ефективността на промишленото производство е основен, ключов проблем за народното стопанство. На съвременния етап от социално-икономическото развитие на страната се отделя специално внимание на необходимостта от рационално съчетаване на отрасловото и териториалното планиране, за постигане на „... такава териториална организация на общественото производство, която да осигурява висок икономически, социален и екологически ефект в народното стопанство и да създава условия за сближаване равнището на социално-икономическото развитие на териториалните единици“ (Тезиси на ЦК на БКП. . . , С., Партиздат, 1981, с. 50). Нарастване на ефективността на производството може да се постигне и чрез усъвършенстване управлението на обективно съществуващите районно-териториални пропорции в промишлеността. Ето защо в условията на всеобхватен преход към интензивно развитие на икономиката териториалният подход в управлението на промишленото производство е „необходимо условие“ и резерв за получаване на допълнителен икономически, социален и екологически ефект.

От извършения икономгеографски анализ на териториалната организация на химическата промишленост в България се установи, че ефективността е тримерна величина (икономическа, социална и екологическа), която се разкрива на определена територия като резултат от развитието на дадени промишлени производства. От своя страна районната (географска) ефективност е качествена характеристика или „мярата“ на определена териториално-промишлена система. Именно тя трябва да се използва от плановите и управленческите институти при съставянето на програми за повишаване производителността на труда при минимален разход на преки капиталовложения. Освен това териториалният „разрез“ на ефективността разкрива по-ярко конструктивното и практико-приложното значение на извършваните икономгеографски изследвания на промишлеността.

* * *

В литературата ефективността обикновено се разглежда в икономически аспект и се приема като отношение между полезния ефект

(резултат) и разходите за неговото получаване. В последно време някои икономисти доказват социалната детерминираност на ефективността и отбелязват, че „под социално-икономическа ефективност в условията на социалистическото общество трябва да се разбира съотношението между социалния резултат (ефект), който се обобщава в широкото понятие нарастване на благосъстоянието на трудещите се, и направените разходи за този ефект“ (Т. Ангелов, 1982, с. 9). Други автори разглеждат ефективността изцяло като социологически проблем, защото се отнася „... до всички главни области на обществения живот, до обществото като цялостен организъм“ (Н. Яхилел, 1982, с. 167). Очевидно социално-икономическото развитие на обществото трябва да се характеризира не само с реализирания икономически ефект, но и с конкретните социални резултати. Въпреки „по-широката“ трактовка на ефективността плановете разходи, които се основават единствено на възможностите за постигане на по-голям социално-икономически ефект при минимални съвкупни разходи, но неотчитащи отрицателните изменения в природната среда, не могат да се определят като обществено ефективни. Следователно ефективността в териториален разрез трябва да се измерва и преценява от гледна точка на постигнатите икономически, социални и екологически резултати.

На проблемите за разкриване на ефективността в териториален план са посветени много научни изследвания — Н. Н. Колосовский — 1958, Т. Христов — 1964, А. Пробст — 1965, Р. Найденова — 1968, П. Попов — 1973, В. Рябцев — 1977, В. В. Кистанов — 1981, О. Калдыбаев — 1983 и др. Повечето автори вземат отношение по същността на критериите за ефективност, като обръщат внимание на предимствата и недостатъците на предлаганите системи от показатели за нейното измерване. Същевременно малко са методическите разработки, свързани с извеждането на комплексна оценка за ефекта от развитието на промишленото производство на определена територия. Основната причина за това е качествената разнородност на оценяваните явления. Общото в становищата на различните автори е доказването на необходимостта от използването на чистата продукция (националният доход) като всеобщ, синтетичен показател на икономическата ефективност. Предимствата на този подход се изразяват главно във функционалната зависимост, която съществува между нарастването на националният доход и темповете на увеличаване на производителността на труда.

По-разширен анализ за измерването на икономическата ефективност на разширеното възпроизводство прави проф. Тодор Йорданов (1983). Той предлага използването на „разходно-ресурсна“ формула, която „изразява синтезирано динамиката на производителността на живия труд и на материалопоглъщаемостта на националният доход и на фондоотдаването“ (1983, с. 58). И в този случай националният доход е основен показател за измерване на икономичес-

ката ефективност в различните териториални единици. За някои ограничения на този показател загатва проф. Тодор Йорданов, без да ги изяснява напълно. Ето какво пише той: „Тъй като решаващият фактор за повишаването на производителността е увеличаването на неговата фондовъоръженост, при такъв подход (с използването на националният доход — бел. Н. Д.) не се взема динамиката на ефективността на съвкупните разходи на труда“ (с. 54). Чистата продукция (националният доход) е резултативна величина и представлява единство на печалба и фонд Работна заплата, а по предназначение се поделва на фонд Потребление и фонд Натрупване, което не е без значение за развитието на районно-териториалните пропорции. В случая „единството“ на предлагания показател не разкрива точното икономическо място на отделното предприятие в промишлената структура на страната.

В условията на новия икономически подход и приложението на неговия механизъм пълната отчетност на извършените производствени разходи се налага като категоричен императив за всяко промишлено предприятие. Основният показател, отчитащ пълния обем на производствените разходи, в това число с икономическо, социално и екологическо значение, се явява печалбата, разглеждана като резултат между стойността на произведения съвкупен обществен продукт и неговата производствена себестойност.

Когато се извежда печалбата за основен показател при измерването на географската ефективност, се има пред вид, че тя е икономическа категория, формираща се при социалистическия начин на производство и „отразяваща“ социалистически производствени отношения. В резултат на това не може да се приеме категоричното становище на съветския икономист О. Т. Богомолв, който пише: „Само в условията на частнокапиталистическата икономика печалбата служи като главен критерий за ефективността на стопанската дейност“ (1980, с. 129). В практиката се използват различни „разновидности“ на печалбата — чиста печалба, съвкупна печалба и др., което е свързано с известни счетоводни операции и улеснения.

За разкриването на географската ефективност чрез печалбата от съществено значение е динамиката на производствените разходи. При сега съществуващата отчетност част от разходите са силно генерализирани, с което се затруднява съставянето на точни планови разходи. Например статията „други“ разходи трябва по-детайлно да отразява разходите с екологическо предназначение в промишлените предприятия.

Въобще ефективността в териториален разрез ще нараства при условие, че се отчетат „точно“ разходите с икономическо, социално и екологическо съдържание и на тази основа да се извършва планово и целенасочено управление на разходните „елементи“.

Върху обема на печалбата оказват силно влияние цените. То се запазва и върху величината на националният доход с тази разлика, че

се изменят пропорциите между фонд Потребление и фонд Натрупване. Следователно съображенията за по-голяма „чувствителност“ към тези промени на националния доход в сравнение с печалбата не са основателни.

Главните предимства на печалбата се състоят в нейните „регулатори“ възможности при определянето на оптималния брой заети в промишлените предприятия. Например нека да допуснем, че величината на националния доход служи за основен измерител на крайните резултати. Но тъй като националният доход включва и „фонд Работна заплата“, естествено е, че всяко предприятие ще се стреми да произведе по-голям доход, което може да се извършва и с по-голям брой заети. Така се създават условия за известно „пресищане“ със заети. Ако се приеме обаче печалбата за измерването на ефективността, настъпва, обратнопропорционална зависимост. Създават се условия за „превизпределение“ на заетите в промишлените предприятия, който процес трябва да се управлява в районно-териториален разрез. Възникват изключително сложни проблеми с ярко изразена социална същност. В този случай географската ефективност разкрива своето конструктивно значение, защото управлението на заетите, респективно тяхното превизпределение, не трябва да се преценява от гледна точка на отделното предприятие, а съобразно отрасловите или комплексните потребности на дадена селищна система, окръг или икономически район. Ето защо разкриването на обективно формиращите се отрасли и интегрални районно-териториални производствени съчетания се явява важна предпоставка и необходимо условие за усъвършенстването на териториалната организация на промишленото производство и за повишаването на неговата районна ефективност.

В районно-териториален план икономическата ефективност може да се характеризира с отрицателни стойности, но чрез произвежданата продукция да се осигурява висок социален резултат или по косвен начин да се преобразуват и компенсират първоначално извършените производствени разходи. Например това са отличителни черти на промишленото развитие в селищните системи от IV и V функционален тип. Затова в отделни случаи социалната и екологическата детерминираност при местоустановяването на дадено промишлено производство може да заема доминиращо положение.

Печалбата отразява и извършените екологически разходи в промишлеността. Точната измеримост на екологическата ефективност е изключително сложна задача, тъй като по същество се измерват разнокачествени явления. Въпреки това екологическите резултати могат по косвен начин да се разкрият с помощта на разходите, извършени за строителството на пречиствателни съоръжения, внедряването на оборотни цикли, безотпадъчни технологии и т. н., а освен това и чрез измененията, които настъпват в социалните компоненти на географската среда. Твърде вероятно е при определени условия

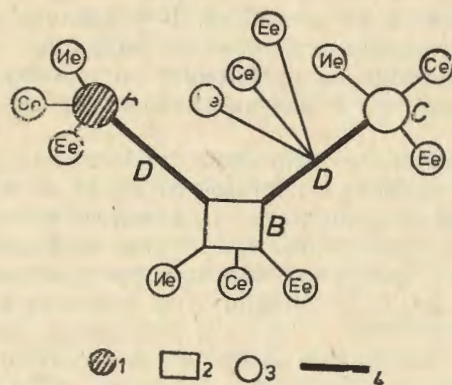
да се установи процес на увеличаване на печалбата от промишленото производство в резултат на намаляване на капиталовложенията, предназначени за опазване на природната среда. Това обаче е временно явление, защото повишеното замърсяване естествено налага и по-големи разходи за опазване и рекултивация, съответно и рязко намаляване величината на печалбата. В условията на плановото и пропорционално социално-икономическо развитие на икономиката целенасоченото решаване на проблемите по опазването на природната среда ще гарантира и непрекъснато нарастване на районната ефективност.

В икономгеографската литература проблемът за районната ефективност на производството е поставен от Н. Н. Колосовский (1958, 1969). Като доказва предимствата на районно-териториалния подход на управление на стопанството, той изтъква необходимостта от съставянето на пълни баланси и обобщаващи икономически разчети за „ефективността на териториалната организация на стопанството на планирания етап“ (1969, с. 314). В резултат на това Н. Колосовский определя пет източника за постигане на икономия, съответно повишаване на производителността на труда като установява нов ефект в териториален план, който нарича „ефект на производственото комбиниране“ (с. 298—299). В същност новият ефект е следствие от използването на „отпадъци и неизползувани резерви от съседни производства“ (с. 299). По този начин се достига до идеята за затворените цикли в производствения процес, насочени непосредствено към „регулиране“ на екологическия резултат. Въпреки оригиналния подход за управление на производството Н. Колосовский свежда целесъобразността на производствения комплекс главно до постигане на определен икономически ефект в резултат на съчетаването на дадени промишлени предприятия в една географска точка (1958, с. 69).

Независимо от икономическата детерминираност на подходите към оценяването на ефективността икономическата, социалната и екологическата ефективност може най-пълно и цялостно да се обосновават чрез използването на районирането като основен географски метод. Чрез този начин районирането на промишленото производство разкрива своята приложна същност с помощта на географската ефективност, която по същество е районна ефективност. Приложението на новия икономически подход в териториалните единици все повече ще усилва потенциала на районната ефективност, който трябва научно обосновано да се използва в плановата и управленческата дейност.

Районната ефективност в промишленото производство се характеризира с определена териториална конкретност. Това е отражение от развитието на възпроизводствения процес в „пространство-времето“, който се отличава с двойствена същност: първо, той протича непрекъснато във времето при определени геопространствени усло-

вия и, второ, самите условия формират неговия прекъснат (дискретен) териториален строеж. Именно тази прекъснатост е в основата на обективно съществуващата териториална пропорционалност на промишленото производство, която според К. Маркс се проявява в ка-

Фиг. 1. Структура на районната (географска) ефективност на промишленото производство

1. Суровинен център. 2. Промислено предприятие. 3. Потребителски център. 4. Транспортни връзки
Ie — икономическа ефективност, Ce — социална ефективност, Ee — екологическа ефективност

Fig. 1. Structure of regional (geographical) effectiveness of industrial production

1 — A raw-material centre, 2 — An industrial enterprise, 3 — A consumer centre, 4 — Transport connections, Ie — Economic effectiveness, Ce — social effectiveness, Ee — ecological effectiveness

чеството на „вечен закон на природата“ (Съч. т. 22, с. 460—461). От друга страна, географската ефективност е основно свойство на териториалните промишлени системи и се разкрива във всеки системобразуващ елемент — съответно в суровинните, преработвателните и потребителските центрове, както и в свързващите елементи — транспортните връзки. Ако обозначим отделните елементи на системата с A, B, C и D, то икономическата, социалната и екологическата ефективност ще се проявяват последователно във всеки от тях, докато сумарната ефективност ще бъде естествена проекция на образуващите я „събираеми“ и същевременно ще се проявява като качествено нов териториален резултат (фиг. 1). При това районната ефективност не трябва и не може да се разглежда като механичен сбор от икономическата, социалната и екологическата ефективност, а като функция от тяхното взаимодействие. По този начин „териториалността“ на географския резултат трябва да „започва“ от суровинния възел на енергопроизводствената верига и да „завършва“ с трансформацията на техногенните вещества в природната среда.

Или географски ефективна ще бъде всяка териториално-промишлена система, в която затвореният технологичен цикъл на възпроизводствения процес ще създава необходимите условия за нарастване на производителността на труда, за задоволяване на непрекъснато нарастващите потребности на населението, за действително постигане на хармоничност във взаимодействието между обществото и природата.

Трябва да се има пред вид, че всяка ефективност е териториално определена, но не всяка териториална ефективност е районна (географска) ефективност. Например икономически, социални и екологически резултати характеризират производствената дейност на всяко промишлено предприятие, но естествено тази ефективност не може да се определи като районна.

При избора на оптимален вариант за териториалното разположение на дадено промишлено предприятие от гледна точка на увеличаване на районния ефект съществува една специфична особеност. Тя се отнася до предприятията, които силно замърсяват природната среда, но със своята производствена дейност оказват решаващо влияние на социално-икономическите резултати в районно-териториалното съчетание. Очевидно настъпва териториално несъответствие между икономическите, социалните и екологическите резултати. Преодоляването на това несъответствие трябва да бъде комплексно обусловено, т. е. резултатите да се преценяват и съизмерват съобразно нарушенията, които ще възникнат във взаимоотношенията между природните и социалните компоненти на географската среда.

Географската ефективност характеризира възпроизводствения процес в районно-териториален план, защото обикновено той не завършва в рамките на отделното промишлено предприятие, а в определено териториално-производствено съчетание. В този вид тя формира народностопанската ефективност, която също притежава троична измеримост — икономическа, социална и екологическа. Така районната ефективност не подменя отрасловата и народностопанската ефективност, а се явява свързващо звено между тях. Следователно тримерната същност на районната (географска) ефективност се изразява в количествената определеност на районно-териториалния резултат (икономически, социален и екологически) от развитието на определена териториално-промишлена система във времето.

* * *

В заключение ще отбележим, че ние само поставяме проблема. Без да абсолютизираме значението на районната (географска) ефективност, тя е същностна, обективна характеристика на развитието

на възпроизводствения процес в геопространството. Затова трябва да се използва не само за изготвянето и съставянето на отчети и прогнози за развитието на промишлените отрасли и комплекси, но и да служи като ефективно средство за тяхното териториално управление. Така чрез географската ефективност, т. е. с нейното „внедряване“ на практика, могат да се преодолеят в значителна степен ограниченията на отрасловото управление на икономиката, изразяващи се в ръководството от различните министерства само на „своите“ предприятия по територията на страната.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, Т. Социално-икономическа и производствено-икономическа ефективност. С., Наука и изкуство, 1982.
- Бакланов, П. Я. Динамические пространственные системы промышленности (Теоретический анализ). М., Наука, 1978.
- Богомолов, О. Т. Страны социализма в международном разделении труда. М., Наука, 1980.
- Грамотеева, Л. И., В. П. Евстигнеев. В: Сб. Эффективность размещения производительных сил. М., Наука, 1978.
- Йорданов, Т. Интензификацията и измерването на нейната икономическа ефективност. — Сп. Ново време, 1983, кн. 7.
- Калдыбаев, О. Измерение и моделирование эффективности промышленного производства. Алма-Ата, Наука, 1983.
- Кистанов, В. В. Территориальная организация производства. М., Мысль, 1981.
- Клосовский, Н. Н. Основы экономического районирования. М., Госполитиздат, 1958.
- Клосовский, Н. Н. Теория экономического районирования. М., Мысль, 1969, под ред. на Т. М. Калашникова.
- Луканов, К., Ас. Конарев. Эффективност на териториалното разпределение на промишленото производство. Варна, „Г. Бакалов“, 1977.
- Маркс, К., Фр. Енгелс. Съчинения, т. 3, т. 22, т. 24.
- Найденова, Р. Методически въпроси на икономическата ефективност на териториалното разпределение на промишлеността. — Сп. Планово стопанство, 1968, кн. 2.
- Попов, П. Проблеми на териториалното разпределение на производителните сили. С., Наука и изкуство, 1973.
- Пробст, А. Е. Эффективность территориальной организации производства. Методологические очерки. М., Мысль, 1965.
- Рябцев, В. М. Региональный анализ эффективности общественного производства. М., Статистика, 1977.
- Социалистическо природоползване — под ред. на акад. Н. Н. Некрасов и акад. Е. Матеев. С., Партиздат, М., Экономика, 1981.
- Тезиси на XII конгрес на БКП. . . , С., Партиздат, 1981.
- Христов, Т. По въпроса за съсредоточаването на промишлеността и нейните форми на териториално разпределение. — Год. СУ, кн. 2, География, т. 58, 1963/64.
- Яхияев, Н. Социология и социална практика. С., Партиздат, 1982.

ON THE ESSENCE OF REGIONAL (GEOGRAPHICAL) EFFECTIVENESS OF INDUSTRIAL PRODUCTION

Neno Dimov

S u m m a r y

The contents of the category regional (geographical) effectiveness of industrial production are defined as a result of economo-geographical investigations of the territorial organization of the chemical industry in Bulgaria. It is a qualitatively distinctive feature of the economical, social and ecological results of the development of a certain territorial-industrial system. The three-dimensional distinctiveness of geographical effectiveness is consequently realized in each unit of the system, thus taking the form of a qualitatively new territorial result. From this point of view the essence of geographical effectiveness finds its realization in the qualitative distinctiveness of the regional — territorial result (economical, social, ecological) of the development of a certain territorial — industrial complex in the course of time. The point is made that every effectiveness is territorial but not every territorial effectiveness is a geographical (regional) one.

In the second part of the article the advantages of the profit when the regional (geographical) effectiveness is quantitatively measured are revealed.